

ЛЮБЛІНСЬКА УГОДА 1944 Р. В ОЦІНКАХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ

Демченко Ю. А., Ніжинський державний
університет імені Миколи Гоголя

Наслідки Люблінської угоди, підписаної 9 вересня 1944 року урядом УРСР та Польським комітетом національного визволення (ПКНВ), дуже широко представлені в українській історіографії й, починаючи з 90-х років, розглядаються в різних кутах зору. Дану акцію трактують по-різному, в роботах істориків ми можемо знайти такі назви: «добровільне переселення», «масове переселення», «депортація», «трансфер», «обмін населенням», «евакуація», «репатріація» та ін. Велика увага звертається на сам хід переселенської акції, а також на соціально-економічні та психологічні проблеми переселенців. Каменем спотикання в українській історіографії є питання періодизації, зокрема виділення основних етапів переселенської акції. Незважаючи на так би мовити широкий і комплексний огляд цієї проблеми, автор вважає, що на сьогодні залишається ще багато білих плям на полотні українсько-польських відносин.

Завдання даної роботи полягає в тому аби розглянути історіографічні оцінки двосторонньої Люблінської угоди не з точки зору вище вказаних проблем, нас цікавлять, по-перше, мотиви її створення, а, по-друге, роль українського уряду як виразника зовнішньополітичних інтересів, адже в більшості наукових робіт про дану угоду говорить лише одним реченням і здебільшого воно має стандартну будову: 9 вересня 1944 р. в Любліні була підписана угода між урядом УРСР і ПКНВ про взаємну евакуацію населення. Мало хто з істориків згадує про події липня 1944 р. у Москві та окреслює основні мотиви даної акції, адже факт підписання угоди урядом УРСР в тих історичних умовах ще не може свідчити про самостійність та легітимність такого рішення.

Серед плеяди сучасних українських істориків, які звертали увагу на проблему підписання Люблінської угоди та її характеристику можемо назвати:

Тетяна Пронь [9, 10, 11], Василь Гулай [2], Юрій Шаповал [16], Сергій Шишела [17] та ін.

Юрій Шаповал у статті «Уроки двох репатріацій» подає таку інформацію: «Влітку 1944 року Микита Хрущов, який очолював ЦК КП(б)У і Раду Народних Комісарів УРСР, зробив спробу приєднати до території України Підляшшя, Холмщину, Надсяння. Було складено навіть карту Холмської області. Однак Кремль відкидає ці пропозиції, оскільки вже було сформовано інше бачення повоєнного облаштування Європи» [16, с. 53].

І вже 9 вересня 1944 р. у Любліні підписано угоду між урядом УРСР і Польським комітетом національного визволення (ПКВН) про переселення українців з території Польщі до УРСР та польських громадян з території УРСР. З української сторони угоду підписав Голова РНК УРСР Микита Хрущов, з польської – Голова ПКВН – Едвард Осубка-Моравський.

21 вересня 1944 р. вийшла інструкція про переселення українців з Польщі – це був своєрідний додаток до угоди, в якому розглядалися фінансові та організаційні питання, безпосередньо пов'язані з реалізацією досягнутих домовленостей. [12, с. 406]. В тексті самої угоди читаємо: «Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований, ні прямо, ні посередньо» [14].

Отже, сама по собі угода викликає багато запитань, але нас цікавить той момент, чому цей документ підписаний урядом УРСР, а не Москвою, і яку роль відіграв у цьому аспекті новостворений уряд ПКВН?

Відповідь на ці питання спробуємо знайти в роботах українських істориків. Зокрема Ігор Цепенда у статті «Історіографія проблеми українсько-польського переселення 1944-1946 років», звертаючись до проблеми підписання угоди, наводить думки Юрія Сливки, в яких йдеться наступне: «Факт підписання Люблінської угоди урядом УРСР, а не СРСР, говорить про те що цим договором імітувалось встановлення кордону між двома народами – українським та польським і при цьому Москва нібито залишалася осторонь. Крім того, Радянський Союз резервував за собою можливість маневру: у випадку, якщо б західні союзники не погодились з такою акцією, Кремль мав

можливість сказати, що це не він підписував договір. Разом з тим Кремль фактично інспірував загострення українсько-польських взаємин і юридично не відповідав за розпалювання нової війни» [15, с. 293].

Також Ю. Сливка підкреслює те, що саме Й. Сталіну було вигідно загострити польсько-український конфлікт, щоб потім перекласти всю провину за ситуацію в Польщі не на Москву, а на Україну, а самій Москві відігравати роль арбітра, який нібито примиряє обидві сторони [15, с. 292].

Євгеній Самборський у статті «Депортації поляків із Західної України в 1944–1946 рр.» зазначає, що на завершальному етапі війни головним завданням у військово-стратегічних планах Москви була експансія радянського режиму на Захід із метою здійснення світової соціалістичної революції. За таких умов створення прорадянських урядів у визволених від німецьких загарбників державах було головною складовою успіху в просуванні соціалізму в Європу.

Саме з такою метою за допомогою Москви й був створений 21 липня 1944 р. Польський комітет національного визволення. Якщо еміграційний польський уряд у Лондоні намагався відродити Польщу в кордонах 1939 р., то ПКНВ не претендував на території, а покійно погоджувався з усіма рішеннями СРСР.

До того ж дослідник зазначає, що, укладаючи Люблінську угоду 9 вересня 1944 р., радянський уряд мав за мету показати західним союзникам легітимність влади ПКНВ у Польщі. А підписання цієї угоди радянським урядом України, а не московським керівництвом, радянська верхівка втілювала в життя свої геополітичні плани, спрямовані на перерозподіл сфер впливу у світі, так би мовити, «чужими руками», залишаючи собі простір для маневру [13].

Тетяна Пронь також піддає сумнівам легітимність уряду ПКНВ, дослідниця зазначає, що «це була фінальна частина майже річного переговорного процесу керівництва СРСР з органом, який не мав легітимних повноважень на владу [9, с. 58-59].

А. Ліпкан наголошує на тому, що «правових основ здійснення депортаційно-переселенських акцій абсолютно ніяких не було. У вересні

1944 р. тодішня УРСР не була суб'єктом міжнародно-правових відносин, і не мала жодних повноважень підписувати міжнародно-правові угоди. Тодішнє керівництво Польської держави теж не мало права і повноважень підписувати цю угоду, будучи тимчасовим носієм влади. Як держава і як адміністративний апарат вона ще не була сформована. Справжній і легітимний уряд Польської держави знаходився не на теренах звільненої від нацистів Польщі, але окупованої радянськими військами, а в Англії» [6].

Л. Дещинський у статті «Статус поневоленої України на міжнародній арені в роки Другої світової війни» подає таку інформацію: «ще під час передачі повноважень від попереднього наркома до нового в акті від 20 липня 1944 р. констатовалося, що «утворений у березні місяці поточного року НКЗС УРСР знаходиться у цей час у такій стадії організації, що може забезпечити початкове виконання безпосередніх функцій дипломатичних зв'язків з іноземними державами» [3]. Це може говорити про те, що радянське керівництво заздалегідь планувало такого роду акцію і створення НКЗС УРСР відіграло в цьому аспекті своєрідну роль, можна сказати стало інструментом реалізації прихованої Кремлівської політики.

Степан Макарчук також підкреслює, що підписання угоди від 9 вересня 1944 р. між урядом Української РСР і ПКНВ було здійснене за волею Кремля в інтересах вигідного для Москви повоєнного облаштування Європи [7, с. 113].

Досить вагому тезу наводить Сергій Шишела: «Угода від 9 вересня 1944 року «Про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» позиціонувалась як міжнародна, але жодна з сторін не ратифікувала її. Це можливо пов'язано з тим, що жодна сторона не хотіла брати на себе відповідальність, завідомо знаючи, що Угода явно не відповідає нормам законодавства» [17, с. 88].

Т. Пронь підкреслює, що укладаючи Люблінську угоду уряд УРСР та ПКНВ мали підготувати етнічну основу до міжнародного визнання політичного кордону СРСР і Польщі на майбутній зустрічі лідерів країн антигітлерівської коаліції, що повинна була відбутися 4-11 лютого 1945 р. на Ялтинській конференції [11, с. 39].

Василь Гулай зазначає, що, підписуючи вказану угоду, обидві сторони виходили з власних політичних мотивів. Проте спільним для них було прагнення до забезпечення максимальної монолітності етнічної структури Західної України та Польщі [2].

В. Андрухів підкреслював, що початок переселення в умовах війни, показало його виключно політичний характер. З одного боку, Польща тільки формувалася як держава, а тому радянському керівництву було не байдуже, який уряд прийде до влади – прорадянський ПКНВ або лондонській емігрантський уряд. З іншого боку – припинити антирадянські акції Армії Крайової (АК) і Української Повстанської Армії (УПА) можна було шляхом позбавлення їх соціальної і матеріальної бази [1, с. 240- 241].

Зокрема Л. Зашкільняк особливу увагу звертає на те, що ідея переселення належала не лише Кремлю, але й лідерам США і Великобританії [4, с. 151–152].

Т. Пронь у статті «Масове переселення Українців з Польщі в УРСР в 1944–1946 рр.: ключові концепти удокументованого та історіографічного наративу» також підкреслює участь Заходу у «перекройці» українсько-польських територій. Дослідниця зазначає: «Усні домовленості голів урядів СРСР, США й Великобританії на Тегеранській конференції та наступних зустрічах, обговорення в листах кордонів СРСР із Польщею й процесу «обміну населенням» можна класифікувати як трансакцію, тобто політичну і юридичну угоду, що супроводжувалася взаємними поступками держав» [10, с.64].

Андрій Клос, у статті «Примусова евакуація 1944–1946 років – репресія проти польських громадян» міститься вирок Конституційного Суду Польщі від 19 грудня 2002 р., де зазначено, що Люблінська угода від 9 вересня 1944 р. не мала жодних правових основ для її підписання, а примусова евакуація не є законною. На момент підписання вищевказаної угоди легітимний уряд Польщі знаходився в еміграції у Великобританії, з яким СРСР ще 25 квітня 1943 р. розірвав відносини. А ПКНВ не мав ніяких легітимних прав для підписання угоди: навіть визнання Тимчасового Уряду Республіки Польщі зі сторони того ж СРСР відбулося лише 5 січня 1945 р.

Також автор вказує на те, що «Люблінська угода 9 вересня 1944 р. є неправомірною, тобто – злочином тоталітарного режиму проти польських громадян. Указана операція з примусової евакуації польських громадян, вчинена зі сторони державних органів УРСР при підтримці ПКНВ під час Другої світової війни, підпадає під категорію – військові злочини та злочини проти людства, які були визначені в статуті Міжнародного нюрнберзького військового трибуналу 8 серпня 1945 р.» [5].

Коментуючи дану тезу, варто наголосити на тому, що основна провина цієї антилюдської акції, враховуючи всі історичні обставини того часу, має лежати на плечах Кремля, який, ховаючись за ширмою створеного у березні 1944 року НКЗС УРСР та нелегітимного уряду ПКНВ, здійснював свою злочинну політику, наслідки якої відчутні й зараз.

На останок, варто зазначити, що угода 9 вересня 1944 року була засуджена урядом незалежної України. У пояснювальній записці до проекту Закону України «Про визнання незаконною Угоди між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 року...» йдеться наступне «9 вересня 1944 року між урядом УРСР і де юре неіснуючим і ніким не визнаним на міжнародному рівні Польським Комітетом Національного Визволення була підписана угода про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР, яка поклала початок великій трагедії...» [8].

Отже, на основі розглянутої історіографії можна зробити висновок про те, що Люблінська угода 1944 року була повністю ініційована та продиктована Москвою і той факт, що вона була підписана урядом УРСР не можна розцінювати як самостійне рішення української дипломатії, адже стосунки між Україною та Польщею були насаджені штучно, це був лише один із стратегічних планів Сталіна щодо розширення сфер впливу соціалізму в світі.

Література

1. Андрухів І. О. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х - 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. – 364 с.
2. Гулай В. Люблінська угода від 9 вересня 1944 року як інструмент закріплення радянського статусу Західної України на завершальному етапі Другої світової війни в оцінках місцевого населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/p02/20%20gulay.pdf>
3. Дещинський Л. Статус поневоленої України на міжнародній арені в роки Другої світової війни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vuzlib.com.ua/articles/book/14182-Status_ponevolenoї_ukraїni_n/1.html
4. Зашкільняк Л. Наслідки депортації українців і поляків у 1944–1946 рр. / Зашкільняк Л. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. - Вип. 272 / Леонід Зашкільняк. - Чернівці: Рута, 2005. – С. 149-156.
5. Клос А. Примусова евакуація 1944–1946 років – репресія проти польських громадян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nasze-slowo.pl/примусова-евакуація-1944-1946-років-репресії/>
6. Ліпкан А. Операція «ВІСЛА»: переселення чи депортація? // Воєнна історія. – 2003р. – № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://warhistory.ukrlife.org/1_03_9.htm
7. Макарчук С. Переселення поляків із Західних областей України в Польщу у 1944-1946 рр. / Степан Макарчук // Український історичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 103-115.
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про визнання незаконною Угоди між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР від 9 вересня 1944 року, засудження акції виконання її умов, як репресії радянського тоталітарного режиму та реабілітацію примусово евакуйованих в УРСР з Республіки Польща громадян, як жертв політичної репресії»

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH41J00A.html

9. Пронь Т. «Евакуація» – депортація українського населення з території Польщі в Україну відповідно до укладеної угоди між урядами УРСР і ПР 9 вересня 1944 р. / Т. М. Пронь // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. : Історичні науки. - 2009. - Т. 94, Вип. 81. – С. 57-62.

10. Пронь Т. Масове переселення українців з Польщі в УРСР в 1944–1946 рр.: ключові концепти удокументованого та історіографічного наративу / Т. Пронь // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. - К., 2012. - Вип. 17. – С. 59-72.

11. Пронь Т. Продовження строків дії Люблінської угоди про евакуацію українського населення з Польщі і польських громадян з України від 9 вересня 1944 р. / Т. Пронь // Вісник Київського нац. університету ім. Тараса Шевченка: сер.: Історія . – 2012 . – Вип. 113 . – С. 39-43.

12. Савчук О. Засади «добровільності» переселенської політики СРСР та Польщі щодо українців 1944–1945 років / О. Савчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. - Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. - Вип. 17. – С. 406-412.

13. Самборський Є. Депортації поляків із західної України в 1944–1946 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://shron.chtyvo.org.ua/Samborskyi_Yevhenii/Deportatsii_poliakiv_iz_Zakhidnoi_Ukrainy_v_19441946_rr.pdf

14. Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР 09.09.1944. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH41J00A.html

15. Цепенда І. Історіографія проблеми українсько-польського переселення 1944-1946 років / Ігор Цепенда // Україна-Європа-Світ:

міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця / ред. кол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець [та ін.]. – Тернопіль, 2010. – Вип. 5: Україна – Європа – Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч. Ч. 1. – С. 292-296.

16. Шаповал Ю. Уроки двох репатріацій (виповнилося 60 років з початку масштабного польсько-українського переселення) / Ю. Шаповал // Історія в школах України : Науково-методичний журнал. - 2005. - №3. – С. 53-55.

17. Шишела С. І. Наслідки українсько-польського трансферу населення 1944-1946 рр. / С. І. Шишела // Гілея. - 2013. - № 11. – С. 85-88.